



het Papeneiland

hoe de naam van het weer waarop het Kartuizerklooster stond overging op het uiterste hoekhuis

Als we het vandaag over het Papeneiland hebben gaat het meestal over het café ‘Het Papeneiland’ op de hoek van de Prinsengracht en Brouwersgracht. De foto op de omslag geeft daar een aardig beeld van. We kijken dan vanuit het noorden naar het hoekhuis dat sinds de achttiende eeuw *Het Papeneiland* heet. Maar er is nauwelijks sprake van een ‘eiland’ in de zin van land dat volledig door water is omgeven. Waar komt die naam dan vandaan?

De naam Papeneiland stamt van vóór de Derde Uitleg van 1612 en heeft betrekking op de bestemming van het weer¹ waarop sinds

1 Een weer is een strook land in een ontginning, tussen twee weersloten zie pdf met uitleg: [cope-ontginning](#) op pag.5

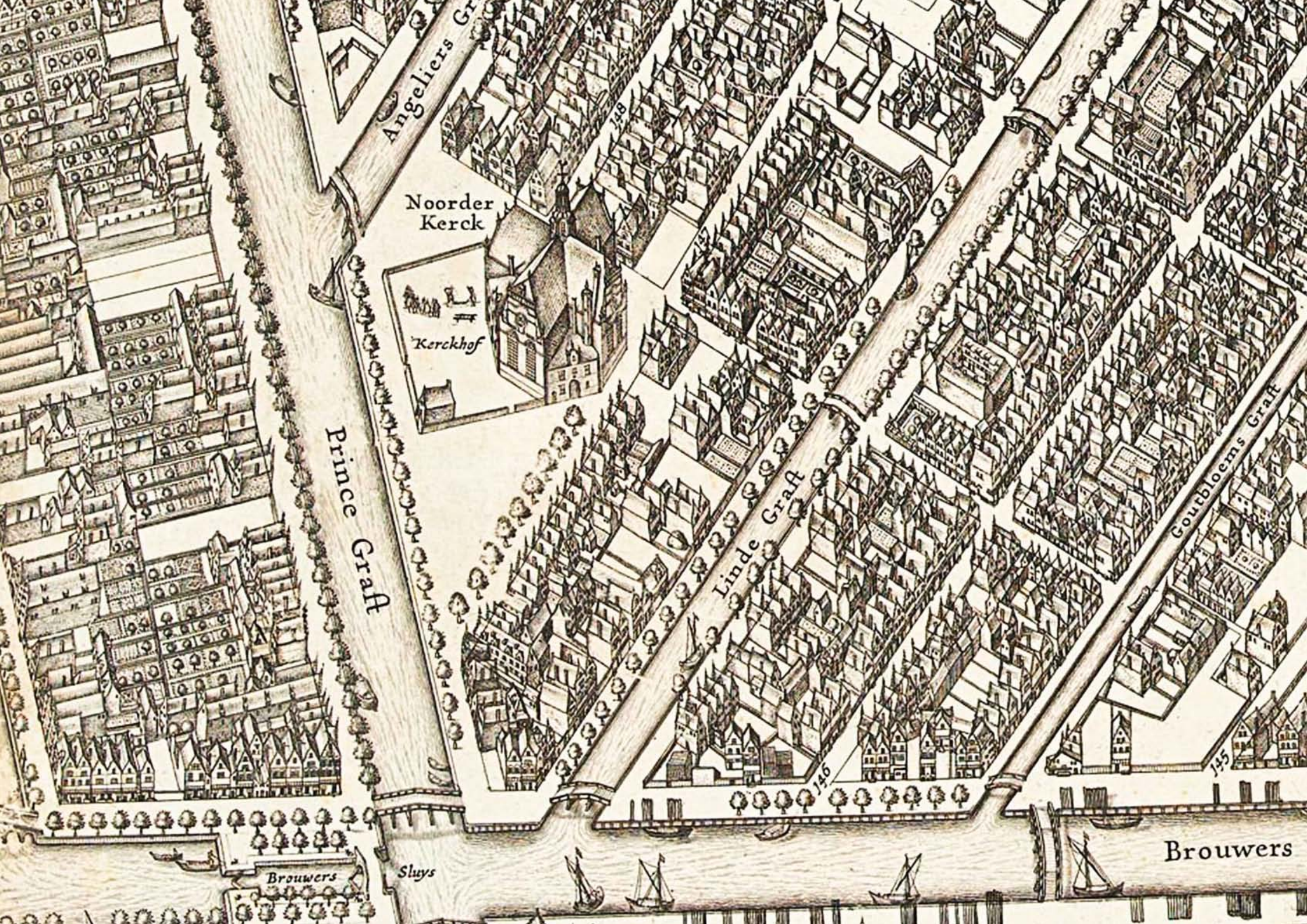


1392 het klooster van de Kartuzers lag. Op dat weer en op vele andere plekken in Holland verkregen de Kartuizer monniken door de eeuwen heen uitgebreide bezittingen. In 1579, een jaar na de Alteratie, kreeg het Burgerweeshuis alle bezittingen van o.a. het Kartuizerklooster ter beschikking ter financiering van de aan hen gedelegeerde taak: de wezenzorg. Het weer waarop het klooster lag, het Papeneiland dus, liep van de Kostverlorenwetering tot de oude Haarlemmerdijk. Die laatste lag – ter plaatse van het uiteinde van

Boven: De resten van het Kartuizerklooster, zoals ze in het bezit van het Burgerweeshuis kwamen en verder geëxploiteerd werden. Het terrein werd ten noorden (beneden) begrensd door de Lindengracht, ten westen (rechts) door de Lijnbaansgracht en ten zuiden (boven) door de Anjeliërsgracht (Westerstraat).

Links: Een impressie van het Kartuizerklooster voordat het vernield werd.

Vlgde: Detail uit de stadskaat van Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1625. De Noorderkerk is zojuist gereed gekomen maar het hoekhuis Prinsengracht 2 ontbreekt.



Angeliers Graft

Noorder
Kerck

Kerckhof

Prince Graft

Linde Graft

Goutbloems Graft

Brouwers

Sluys

Brouwers



Boven: Tussen 1620 en '23 werd de Noorderkerk op het Papeneiland gebouwd. Rondom werd een begraafplaats aangelegd en langs de Prinsengracht bleef ruimte voor een markt. De begraafplaats verdween maar de markt is tot vandaag gebleven.

Rechts: Jan de Beijer legde in 1758 de drukte op de Noordermarkt vast. De ligging aan de Prinsengracht was een uitgelezen kans om vanaf schepen handel te drijven. Op de tekening hierboven zijn dat handelaren in potten en pannen en textiel (lapjes), maar hier legden ook de turfschepen uit Friesland aan om hun waar te verkopen.

het weer – ongeveer over de huidige Brouwersgracht (NZ). De Derde Uitleg bracht in deze situatie nogal wat wijzigingen aan. Ten eerste werd de Haarlemmerdijk vernieuwd op een noordelijker gelegen plaats, zoals vandaag nog waarneembaar. Verder werden de weersloten opgestrakt en meestal verbreed, met uitzondering van de Goudsbloemgracht. Ook kregen de nieuwe grachten, anders dan de loop van de oude weersloten die tot basis dienden, soms een ander verloop. Dat was bijvoorbeeld het geval met de Linden-gracht. Aan het stratenverloop rond het Kartouizerplantsoen zijn de afwijkingen in de plattegrond goed waarneembaar. Omdat de



nieuwe bezittingen van het Burgerweeshuis in de beginjaren erg onoverzichtelijk waren, de monniken hadden immers de administratie verduisterd, bleef aanvankelijk veel grond in dit deel van de Derde Uitleg onaangeroerd liggen. Dat gold met name voor het noordelijke uiteinde van het weer, waar voorlopig delen bouwgrond gereserveerd werden om mensen te huisvesten die door de werkzaamheden aan de uitleg gedwongen werden te verhuizen. In 1620 besloot het stadsbestuur om op deze plaats een extra protestantse kerk tussen de Westerkerk en de Eilandskerk op het Bickers-eiland te bouwen: de Noorderkerk. Dit op dringend verzoek van de vele immigranten die in de Jordaan neergestreken waren én onder druk van de Dordtse Synode van 1619. Zij waren om het geloof uitgeweken en in de regel veel strikter in geloofszaken dan het liberale stadsbestuur. Wel kreeg het gebied meteen meerdere functies, zoals begraafplaats en markt. De ligging aan een belangrijke waterweg rondom de nieuwe stad, de Prinsengracht, en de verbinding



met het IJ door de het jaar ervoor gereed gekomen Eenhoornsluis maakten van de Noordermarkt een levendige plaats. Op 23 april 1623 werd de Noorderkerk ingewijd. Het was de eerste centraal-bouw in Amsterdam, afwijkend van de gebruikelijke basilicale vorm zoals zelfs de protestantse Zuiderkerk nog had. Het ontwerp was dan wel van Hendrik de Keyser, maar door diens overlijden in 1621 werd de bouw afgemaakt door stadstimmerman Hendrik Jacobsz Staets en stadsmetselaar Cornelis Danckerts. De bouw werd

Boven: In 1785 legde Jacob Cats het Papeneiland met de Noorderkerk vast. Deze tekening is voor de vereniging Hendrik de Keyser een houvast geweest bij de uiteindelijke restauratie van het hoekpand, waarbij het zijn trapgevels terugkreeg.

Links: De Eenhoornsluis aan het eind van de Prinsengracht was de broodnodige verbinding van de nieuwe stadsdelen met het IJ.

Niet waar....

Het Papeneiland heet zo naar de voorloper van de katholieke Posthoorn-kerk op Prinsengracht 7, een schuilkerk in het huis De Posthoorn. Die kerk werd daar ingericht in 1678 en verhuisde in 1863 naar een nieuwbouw aan de Haarlemmer Houttuinen. Dat de katholieken aan de overkant in de Jordaan bij elkaar huisden is onwaarschijnlijk, omdat er geen katholieke enclaves in de stad bekend zijn.



De uiterste punt van het voormalige weer heet Papeneiland omdat er een ondergrondse vluchttunnel van het klooster naar de Haarlemmerdijk hier eindigde. Ten eerste is een (droge) tunnel in die sompige bodem een onbetaalbare zaak en technisch in de vijftiende eeuw niet haalbaar. Ten tweede was het Kartuizerklooster tot de Beeldenstorm – zij het in afnemende mate – populair en stond sinds Albrecht van Beieren (li)

onder beschermheerschap van de opeenvolgende Graven van Holland. Aan een vluchtroute bestond geen enkele behoefte.

door het zuinige stadsbestuur toch op een koopje afgedaan, beduidend eenvoudiger dan diezelfde Zuiderkerk door Hendrik de Keyser afgehandeld was.

Bij dit alles mogen we niet vergeten dat ‘paap’ een scheldwoord is voor een katholiek in ‘t algemeen, iemand die zijn oren liet hangen naar de paus (il Papa). De benaming Papeneiland zal dus pas tijdens of na de Reformatie in zwang geraakt zijn en kan nooit van toepassing geweest zijn op het land van de Kartuziers.

Tussen de kerk en de Lindengracht paste nog een compleet bouwblok, aan de noordzijde begrensd door de Prinsengracht en in het zuiden door de Noorderkerkstraat. Tussen 1614 en 1623 raakte dit blok aardig volgebouwd. De stadskaat van Balthasar Florisz van Berckenrode van 1625 laat deze situatie zien (zie kaart pag. 3). Opvallend is dat het meest beeldbepalende hoekhuis Prinsengracht 2-4 toen nog niet gebouwd was.



In 1641-'42 pas werd door kistenmaker Egbert Gerritsz (Daelder; die achternaam heeft hij pas later aangenomen) op Prinsengracht 2 een hoekhuis gebouwd en in 1655-'56 op Prinsengracht 4 een uiterst smal huis van slechts drie meter breed. Dat zijn dan de huidige huisnummers die in 1875 werden vastgesteld; destijds hadden huizen namen en geen huisnummers. Egbert zelf woonde op de tegenoverliggende hoek Prinsengracht/Brouwersgracht, in het huis *'daar waar de Hollandse Kistenmaker in de gevel staat'* maar dat we misschien beter als café 't Smackzeil kenden en sinds 1999 als café Tabac. Toen in 1662 beide huizen door de erven Daelder verkocht werden aan verschillende personen heette het huis op nr. 4 volgens de eigendomspapieren *de Haarlemse Jachtschuyt*. Het hoekhuis had bij de verkoop geen naam en heette zwart-op-wit voor 't eerst in



1766 't Papeneiland, voor zover we nu weten. Als je dat tenminste mag concluderen uit een zinsnede in de marktkeur van 31 januari 1766: *'...langs den rijweg van de Noordermarkt-sluis tot aan het Papen-eyland'*. Dit is te verstaan als de rijweg tussen de brug in de Prinsengracht over de Anjeliërsgracht tot het eerste huis op die Prinsengracht.

De koper van het hoekhuis, Arent Jansz van Delden, richtte na 1662 in dat pand een logement in, met beneden winkelnering. Hij richtte zich niet zozeer op reizigers maar op werkzoekenden die een

Vorige: De huizenrij Prinsengracht 2-12 gaat soepel over in die van de Noordermarkt.

Boven: Het begin van de Lindengracht met het hoekhuis Brouwersgracht 105. Het onderstuk er naast is de vroegere gang die in verbinding stond met de achterzijden Prinsengracht 4 en 6

Links: De kop van het "eiland", de huizen Brouwersgracht 101A-105.



springplank nodig hadden. Het huis stond met de voorgevel aan de Brouwersgracht maar had daar geen ingang. Die was in de zijgevel aan de Prinsengracht. Dat dit de zijgevel is wordt volgens kenners aangetoond door de overkraagde verdieping, d.w.z. de vloerbalken van de verdieping steken over de zijmuur en dragen middels een muurplaat de verder naar buiten stekende zijmuur. De verdiepingen werden bereikt via een buiten het pand gehouden houten trap tegen diezelfde zijgevel. De beperkte ruimte op het smalle perceel zal hier meegespeeld hebben. Het complex werd niet ineens gebouwd; er is een 'achterhuis' bijgebouwd en de trap werd later inpandig verwerkt. Het voorhuis was hoger dan nu en kende een opkamer; de vloer daarvan is later over de hele diepte doorgetrokken. De gevel aan de Brouwersgracht kreeg ooit een pothuis aangebouwd en de

ingang in de zijgevel een stenen stoep. In 1742 blijkt hier een pottenwinkel gedreven te zijn door de weduwe Pauw. Sinds 1896 wordt het pand omschreven als *'een winkelhuis met vergunning voor den verkoop van sterke dranken...'*. Zeker vanaf dat jaar is hier steeds een café gevestigd geweest. De mededeling van het café zelf dat hier altijd al een tapperij en slijterij was lijkt onjuist.

Niet waar....

Café Het Papeneiland zou het oudste café van Amsterdam zijn. Dat is onjuist. Die eer komt tot nader bericht café Karpershoek toe, Martelaarsgracht 2, hoek Prins Hendrikkade. Daar startte in 1606 een herberg waar VOC-personeel werd opgevangen voor het uitzeilde. Dat pand heeft sindsdien altijd een horecafunctie behouden. Serieuze concurrentie krijgt

de Karpershoek te verduren van café De Druif op het Rapenburgerplein. Ook dat café claimt de oudste te zijn en daar Rapenburg in 1600 al bebouwd werd zou dat best kunnen. Het Stadsarchief houdt zich vast aan de afgegeven vergunningen en voor de Druif verschijnt die in het archief pas vanaf 1631.



Rechts: Resultaat in 1956 van de restauratie in opdracht van vereniging Hendrik de Keyser

Zo versmalde het oorspronkelijke Papeneiland van een redelijk uit de kluiten gewassen weer tot een hoekhuis op het uiterste puntje.

Niet waar....

In de eerste boog van de Lekkeresluis was een pissoir ingericht. Vanaf de stenen trap, die vandaag nog aanwezig is, reikte tot ongeveer 1916 een houten vlonder naar een deur in de dichtgezette boog. Als dit al ooit als pissoir gebruikt werd, dan was dat illegaal. De afgeschoten ruimte was namelijk het wachtlokaal van de ratelwacht ofwel nachtwacht. Daarvan waren er een aantal in de stad en van daaruit liep de nachtwacht zijn ronde.



Het in 1655 ernaast gebouwde pand (Prinsengracht 4, de Haarlemse Jachtschuyt) had met het hoekhuis een gemeenschappelijke zijmuur, iets dat bijna alleen kon als het dezelfde eigenaar betrof. De naam Haarlemse Jachtschuyt zal verwijzen naar een beurtveer op die stad dat ligplaats had gevonden in de Brouwersgracht of Korte Prinsengracht nabij de Eenhoornsluis (zie ets pag. 5).

Behalve de voor het bouwjaar 1655 zeer geringe breedte van drie meter was het pand met zeven meter ook nogal ondiep. In de Derde Uitleg waren woonhuizen in de regel minstens zes bij dertien meter. Het zal dan ook zo zijn dat Daelder de ruimte eerst als binnenplaatsje vrij wilde houden en later toch nuttiger wilde maken. In 1662 kwam dit pand in handen van Arent Cornelisz de Jongh, wiens nazaten hier een eeuw bleven wonen en werken. Hijzelf dreef een stoffenhandel, maar het smalle huis wist ook nog de kaashandel van Andries Keepken plaats te bieden.

In 1918 heeft de Vereniging Hendrik de Keyser het hoekhuis en het smalle pand op nr.4 verworven, waarmee deze huizen tot de eerste aankopen van de in dat jaar opgerichte vereniging behoren. In 1929 liet de vereniging de panden door restauratiearchitect A. A. Kok restaureren. Die liet nog de beide tuitgevels intact, zoals hij ze aangetroffen had. In 1955 kon Vereniging Hendrik de Keyser de verleiding niet langer weerstaan en heeft het hoekpand, door een verbouwing onder leiding van Ir. Wegener Sleeswijk, middels trapgevels een uiterlijk gegeven dat helemaal in de traditie past van de architect waar de vereniging naar vernoemd was. Iets waartegen A. A. Kok zich met hand en tand verzet had. Door een tekening van Jacob Cats uit 1785 (pag.5) was men er echter van overtuigd dat de trapgevels oorspronkelijk waren. Op die tekening heeft ook Prinsengracht 4 een trapgevel, terwijl het nu een klokgevel heeft. Dat zou geschied zijn nadat dit huis in 1776 van eigenaar wisselde.

De beide huizen Brouwersgracht 103-105 werden direct na koop van de percelen gebouwd. Zie daarvoor de tekening van Cats op pag.5 en de foto op pag. 7 linksonder. Op de kaart van 1625 staan ze reeds afgebeeld. De tekening van Cats laat zien dat nr.103 een halsgevel had, die later vervangen werd door de huidige rococo-gevel. Pand nr. 105 had een trapgevel, die nu vervangen blijkt door een lijstgevel. Dat laatste huis heeft een gemeenschappelijk muur met het eerste huis op de Lindengracht. Dat huis kwam in 1656 in handen van Egbert Jansz Schutstal die er een bakkerswinkel in begon en er boven woonde. In 1686 verkocht Schutstal het huis aan Arent de Jongh, die sinds 1662 ook het huis Prinsengracht 4 bezat, waarvan de achterkant via de gang naast het huis op de Lindengracht bereikbaar was.

Niet waar?

De Lekkeresluis kreeg zijn naam uit de volksmond. Op de brug hadden baksters en kooksters hun kramen met etenswaren opgezet. Dit verhaal is heel hardnekkig en valt niet te weerleggen.

Waarom zou dit ook niet waar kunnen zijn?

Op de onderstaande foto van Jacob Olie uit 1894 de Lekkersluis met op de voorgrond de Papiermolensluis over de Brouwersgracht. Die Papiermolensluis was een overblijfsel van de Brouwers-schutsluis, die – met andere sluizen – het stadswaterniveau scheidde van het lager liggende Jordaanpeil.



Theo Bakker's Domein



Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.



Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

